

ХРОНОТОП ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ

Загальним місцем багатьох сучасних публікацій з філологічних проблем є міркування про багатовимірність і неусталеність поняття «дискурс». Дійсно, визначення, підходи, категоризації дискурсу, що ними послуговуються різні науковці, є вельми різними, іноді взаємозаперечними [3; 9; 14; 24; 25; 29; 31]. Згідно цілей нашого дослідження обираємо дефініцію дискурсу, запропоновану як одну із кількох можливих у термінологічній енциклопедії О. Селіванової „Сучасна лінгвістика”: «дискурс - замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередкують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.)» [16, 119].

Тут доцільно зауважити, що *комунікативна діяльність* обох суб'єктів газетного дискурсу конвенціонально має *одночасний* характер. Означаючи час описуваних подій, нарратор у газетному повідомленні налагоджує виклад на хронологічну хвилю читача газети. С. Левинсон згадує про різницю між часом кодування і часом декодування повідомлення. Випадки їх співпадіння, за Лайонзом, він позначає як «дейктичну симультанність», що є характерною для ситуації «канонічного», тобто не літературного висловлення. В ситуації не канонічний, наприклад, при написанні листа чи то підготовці повідомлення для ЗМІ, «дейктичний центр може або залишатися на позиції мовця, або проектуватись на позицію одержувача» [27, 73]. К. Переверзев стверджує, що в кожному семантичному світі простір референції розбивається на дві сфери: референтний простір мовця і референтний простір адресата, кожному із них притаманні власні мовні засоби індикації (дейктики, імена, дескрипції). «Для успішної комунікації необхідний максимальний перетин цих сфер або наявність засобів їх співвіднесення» [12, 46].

В газетному дискурсі відбувається зсув темпорального дейктичного центру, а також часова орієнтація на референтний простір (в термінах Переверзева) адресата. В свою чергу, час діяльності адресата регламентується, йому конвенційно прописується «вимога» прочитати новинну замітку в день виходу відповідного числа газети.

Невиконання вищезгаданих комунікативних конвенцій, безумовно, можливе в реальній комунікації, однак це знижує її ефективність, утруднює процес «швидкого читання». Крім того, тематична специфіка новинної замітки також передбачає її прочитання в запланований адресатом термін. При відтермінованому прочитанні таке повідомлення втра-

час свою головну цінність. Не випадково однією із ознак газетного тексту Ю. В. Рождественський виділяє його невідтворюваність, інакше кажучи, це текст, що не зберігається читачем [13, 33].

Ідентичність адресантно-адресатної темпоральної координату «вчора-сьогодні-завтра» почасти споріднює газетний дискурс із «прототипови» (у термінах Лайонза) дискурсом, в якому існує «спільна для мовця і слухача просторова і часова ситуація, яку обслуговують відповідні граматичні структури (*here, there, yesterday, last year*)» [23, 42 - 43]. Цим пояснюється релятивний характер позначення хроноса в газетному тексті, тобто позначення із допомогою дейктиків, індексальних шифтерних слів. Дейксис трактується в лінгвістиці як ідентифікації особистостей дій, процесів через співвіднесення їх із місцем і часом акта мовлення [28 218]. О. Єсперсен запропонував називати такі слова шифтерними, оскільки їх значення зсувається (*identity shifts*) разом з контекстом, в якому вони вжиті [22, 14]. О. С. Кубрякова, в свою чергу, зауважує, що Р. Якобсона можна «по праву вважати першим ученим, який роз'яснив сутність класифікації знаків у Пірса, продемонстрував наявність в мовній системі не тільки знаків-символів, але і обов'язкову наявність у ній індексальних знаків, які він спеціально описав під іменем шифтерів» [9, 22]. Для газетного тексту першочерговий інтерес уявляє темпоральний дейксис, оскільки, за Е. Бенвеністом, він «співпадає у часі із моментом мовлення, *зараз* обмежує неопосередковано даний час, ідентичний із мовленнєвим актом» [2, 287]. Як вичерпно сформулювала С. Терехова, «дейксис - це універсальна категорія, яка експлікує відповідні дейктичні поняття часу (теперішнє, минуле, майбутнє)» [18, 256].

Автентичне використання часових дейктиків «вчора, сьогодні, завтра» в ситуації письмового спілкування можливе нечасто, оскільки письмова комунікація орієнтована, перед усім, на відтермінований етап її реалізації. «В потенційно-комунікативному статусі повідомлення, втілене в «мертвому», «статичному» матеріалі, може зберігатися безкінечно..., його комунікативна потенція може актуалізуватися в будь-якому місці і в будь-якому віддаленому моменті часу» [8, 15 - 16]. Проте існують тексти, в яких ступінь відтермінованості їх реалізації впливає на їх сприйняття. Як ми вже писали раніше, «різний інтерес уявляє собою одне і те саме повідомлення для читача свіжої газети і для читача, що працює з тією ж газетою в бібліотечному архіві» [там само]. Звернемо увагу на те, що із плином часу газетна замітка не втрачає, а лише змінює свою інформативну цінність: на зміну оперативності та злободенності повідомлення приходить якість документального свідчення про певний період життя суспільства. У газетній замітці, перечитаній роки поспіль її опублікування, цінність передусім її репортажний характер, негайні спостереження над дійсністю, що давно зникла. Водночас мовна тканина газетного повідомлення, в першу чергу її дейктичні позначення, втрачає свою цінність (тобто ефективність) вже наступного (після запланованого для читання)

дня. Саме цим газетна публікація в щоденній газеті відрізняється від більшості письмових текстів, в яких, за словами З. Тураєвої, «часова структура орієнтовна на певний векторний нуль (за знаком немає конкретної реальності)» [20, 45]. За цими ж показниками хронос газетного повідомлення наближується до хроносу безпосереднього мовленнєвого спілкування, яке «передбачає комунікацію в певних часових умовах, співвіднесена із конкретною позамовною ситуацією» [там само, 43]. З. Тураєва відмічає, що в письмовій комунікації таким повідомлення є лист, який створює темпоральну картину світу із точкою відліку, яка «є відбиттям в мові позамовного моменту мовлення (за знаком стоїть об'єктивна реальність)» [там само].

Отже співвідношення реального часу і часу, відбитого у повідомленні, може слугувати однією із ознак класифікації повідомлень. Такою ж ознакою слід вважати і співвідношення реального простору і простору зображеного. Онтологічно як час, так і простір являють собою континуальні, неперервні, цілісні сутності, які в об'єктивній реальності позбавлені чітких меж членування на складові частини. При чому членування часу є більш складною ментальною процедурою, аніж членування простору, оскільки «усвідомлення подільності певного просторового відтинку, на відміну від подільності часового відтинку підкріплюється зоровими образами» [5, 80]. Межа між сусідніми одиницями часу і простору завжди має розмитий, «хвильовий» характер. Так, наприклад, згідно спостереженням Н. Ликової, «в світі природи перехід від ночі до ранку є континуальним, оскільки в ньому принципово неможливо зайти мить, яка б вочевидь і безсумнівно відмежовувала б ніч від ранку» [11, 55]. Дискретність, членування часу і простору з'являється разом із суб'єктом пізнання в результаті використання певних когнітивних процедур. Згадаємо ще один приклад із того самого джерела: «Кожна людина без вагань розрізняє об'єкти «дорога» і «стежка». Але неможливо визначити, де саме і за якими відзнаками проходить між ними межа: за шириною чи довжиною, за інтенсивністю руху людей чи машин, за характером покриття чи ще за якимось ознаками» [там само].

Подолання антиномії між принциповою континуальністю реального світу і принциповою дискретністю зображеного світу відбувається на основі спільного для комунікантів когнітивного мапування оточуючої дійсності. Неабияке значення мають при цьому етно-психологічні особливості комунікантів. Про «концепцію розрізнення культур за орієнтацією у часі» див.: [17, 174], а також [4; 6; 21]. Про «семіотику простору і значення культури у створенні картини світу» див.: [10, 205]. Жанрові особливості вербальної комунікації також корелюють із цим мапуванням. Час і простір, зображені в газетній замітці, членуються згідно концептуальній моделі газетного хронотопу.

Газетна інформаційна замітка передусім висвітлює світ як арену соціальної діяльності людей, об'єднаних за політичними, економічними

культурними ознаками. Таке об'єднання людей, або соціум, може функціонувати у великих відтинках простору, і межі цих відтинків завжди соціально значущі. В наслідок цього газетний топос неодмінно членується за адміністративно-географічним принципом на континенти, країни, адміністративні райони (провінції, області), міста. Соціальна діяльність значно рідше відбувається на тлі нерукотворної природи. Відповідно рідко простір членується на природні відтинки типу гір, долин, морів, пустель тощо. Однак природні стихії можуть потрапляти у центр уваги газетних повідомлень, якщо їх вплив на людину перевищує певні допустимі норми. Опис посухи, повені, виверження вулкану і т. п. природних катаклізмів актуалізує членування простору на природно-ландшафтні одиниці, хоча урбаністичний простір і в цьому випадку зберігає свої пріоритетні позиції в плані подачі інформації. Повідомлення про землетруси, і наприклад, у першу чергу, містять згадку про ступінь руйнацій в населених пунктах. Якщо ж землетрус відбувся в ненаселеній частині земної кулі, вірогідність його висвітлення або навіть згадки про нього в газетній замітці невелика. Як бачимо, *локалізованість* описуваної події як фактор її *інформаційної* валідності корелює із її *соціальною* значущістю.

В газетному тексті яскраво проявляється прототипове членування простору на зони, протиставлені одна одній за ознакою «свій/чужий». Про особливості членування дійсності згідно опозиції «ми/вони» в тому числі і в політичному дискурсі див. напр.: [15; 26; 30]. Як відзначає С. Жаботинська, в політичному дискурсі опозиція «ми/вони» зливається із опозицією «добре/погано», утворюючи полюси аксіологічної вісі «ми, наше, позитив/вони, їхнє, негатив» [30, 113]. Таке опозиційне членування світу і простору тим більше є актуальним для інформаційних матеріалів, що висвітлюють суспільно-політичне життя, в якому, на жаль, воєнне і політичне протистояння не вщухає. Не випадково, як зауважує Т. Ю. Ковалевська, «дослідники пояснюють негативний вплив ЗМІ на свідомість реципієнтів явищем т. зв. «інформаційних війн» як цілеспрямованого використання ЗМІ для формування у свідомості читачів негативного образу певних політичних діячів, партій та організацій» [7, 13].

Ще одна специфічна особливість саме газетного топосу полягає в актуалізації нарративного простору. Цим інформаційна новинна замітка відрізняється від будь-якого іншого жанрово-стильового типу тексту, де місце наративу частіше за все залишається не експлікованим. В газетній замітці місце, звідки передається повідомлення, маркується обов'язково і відповідний маркер виноситься у передтекстову позицію.

Газетному хронотопу взагалі властива дискретність і як яскравий прояв цього мірність простору і часу, що членуються на вимірювані відтинки. Розмаїття кількісних цифрових показників створює ефект точності і правдивості викладу. Повідомлення стає верифікуємим, тобто таким, що перевіряється на

його відповідність істині. Відстані і площі, календарні дати і час доби, тривалість процесів і частота їх повторень - все це підлягає точному цифровому означенню в інформаційній замітці. Автентичність їх використання підтверджується системою цифрового дублювання, тобто паралельно наводяться кількісні дані в двох системах обрахунку (якщо існують такі), наприклад, кілометри і мілі, час доби за Гринвічем і за місцевими системами часового обрахунку.

Згідно концептуальній моделі газетного хроноса час мислиться як лінійний, такий, що рухається із минулого через теперішнє у майбутнє, і членується на плани минулого, теперішнього і майбутнього. Кожний із них, у свою чергу, членується на відтинки різної величини: від сторіччя до хвилини. Унікальність газетного хронотопу полягає в ідентичності точки відліку «зараз» для обох суб'єктів комунікації. У момент комунікативної реалізації газетного повідомлення відправник і отримувач, автор і читачі існують у спільному і єдиному «сьогодні». Що ближче на вісі часу до моменту комунікативної реалізації повідомлення, тим меншим і детальнішим є масштаб часової локалізації і параметризації подій. Це стосується не тільки подій, що вже відбулися в минулому, але й тих, що тільки-но очікуються у майбутньому. Фахівці виділяють серед газетних текстів навіть особливий різновид «превентивних повідомлень про події, які заплановані і з великим ступенем вірогідності мають відбутися найближчим часом» [19, 58].

Ступінь наближеності до моменту публікації є прямо пропорційним стосовно ступеня інформаційної цінності події. Це визначає і порядок викладу кількох подій в єдиному повідомленні. Як відзначає К. Андреева, «нарратив визначається як виклад подій у часовій послідовності» [1, 8]. Розташування подій в нарративі не ізоморфно їх слідуванню в реальності, тому текст замітки уявляє собою зигзагоподібне переміщення по вісі часу, причому починається оповідь завжди із самої недавньої, а отже новинної події, навіть якщо її значущість (соціальна, економічна, психологічна) є меншою ніж у інших подій того самого нарративу. Явище ретроспекції - це звичний прояв «анакронії», тобто часового відхилення в газетній оповіді [там само, 38].

Вважаємо, що детальне дослідження мовних особливостей газетного хронотопа на матеріалі саме новинних інформаційних текстів є безумовно цікавим для сучасної лінгвістики, оскільки його результати допоможуть уточнити окремі деталі когнітивних, комунікативних і лінгво-

стилістичних аспектів пізнавальної і відображальної діяльності людини як члена соціуму.

Література

1. Андреева К. А. Грамматика и поэтика нарратива в русском и английском языках: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.20. - Екатеринбург, 1998.-45 с.
2. Бенвенист Э. Семантические проблемы реконструкции // Бенвенист Э. Общая лингвистика. - М.: Прогресс, 1974. - С. 331 - 350.
3. Бисалиева М. К. О понятиях «текст» и «дискурс» // Филологические науки. - 1999. - № 2. - С. 78 - 85.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. - М.: Русские словари, 1997.-94 с.
5. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных. - М.: ИЯ АНССР, 1992.-216 с.
6. Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антропологию. - СПб.: Евразия, 1998.- 108 с.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. - Одеса: Астропрінт, 2001. - 344 с.
8. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. - Одесса: РИООУП, 1991. - 120 с.
9. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака. Памяти Р. Якобсона//Вопросы языкознания.- 1993.-№4.-С. 18-28.
10. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера - история. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 146 с.
11. Лыкова Н. А. Континуальное и дискретное в языке // Филологические науки. - 1999. - № 6. - С. 54 - 62.
12. Переверзев К. А. Высказывание и ситуация: об онтологическом аспекте философии языка // Вопросы языкознания. - 1998. - № 5. - С. 24 - 52.
13. Пэн Д. Б. Слово и тема в газете. - Р.-на-Дону: Изд-во Рост. Ун-та, 1991.-89 с.
14. Ревзина О. Г. Язык и дискурс // Вестник московского университета. -Сер. 9: Филология.-1999.-№ 1.-С..25-33.
15. Сахно С. Л. «Свое» и «чужое» в концептуальных структурах// Логический анализ языка: Концепты культуры. - М.: Наука, 1992. - С. 95-101.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. - Полтава: Довкілля-К, 2006. -716 с.
17. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. - М.: Ин-т психологии РАН, 1999. - 320 с.

18. Терехова С. I. Специфіка способів експлікації понять «сюди-туди» в українській, російській та англійській мовах // Вісник КДЛУ, Сер. Філологія. – Т. I. – 1998. - № 1. – С. 131 – 138.
19. Тертыйный А. А. Жанры периодической печати. – М.: Аспект, 2000. – 312 с.
20. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное. – М.: Высшая школа, 1979. – 219 с.
21. Холл Э. Как понять иностранца без слов. – М.: Вече, 1995. – 58 с.
22. Baer E. The pragmatics of cognitive frames: A case study // USSE Messenger. – 2001. - № 1. – P. 10 – 23.
23. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English. – Harbow: Pearson Education, 1999. – 234 p.
24. Dijk van T. A. Discourse analysis as a new cross-discipline // Handbook of discourse analysis. – Lnd, 1985. – Vol. I. – P. 1 – 10.
25. Fillmore Ch. J. Linguistics as a tool for discourse analysis // Handbook of discourse analysis. – Lnd, 1985. – Vol. I. – P. 11 – 39.
26. Hodger R., Cress G. Language and Ideology. – Lnd., Boston: Rountledge, 1979. – 179 p.
27. Levinson S. C. Activity types and language // Linguistics. – 1979. – Vol. 17. – P. 365 – 399.
28. Lyons J. Language and Linguistics. – Lnd., N.-Y., Cambridge: CUP, 1981. – 189 p.
29. Petöli J. S. Lexicon // Handbook of discourse analysis. – Lnd, 1985. – Vol. I. – P. 87 – 101.
30. Zhabotinskaya S., Chaban N. The image of Ukraine as a political concept // The USSE Messenger, 2000. - № 1. – P. 110 – 121.
31. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.